

СИНСЕМАНТИЗМ УКРАЇНСЬКОГО ДІЄСЛОВА У ЙОГО ПРОЕКЦІЇ НА РОЗЧЛЕНОВАНИЙ ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ ДЕНОТАТ

У сучасному мовознавстві виразною є тенденція до багатоаспектного дослідження лексичних одиниць щодо виявлення складного механізму взаємодії їхніх різнорівневих властивостей. Це спричинило поглиблене вивчення семантичних, формально-граматичних та функціональних особливостей слова в його проекції на денотат. Цілком закономірно, що в ракурсі таких досліджень особливо виділилося дієслово з його надзвичайно складною категорійною системою, багатою семантикою та функціональною першорядністю в структуруванні речення [7].

Україністика має вагомі напрацювання у дослідженні дієслівної лексики (О.О.Потебня, О.С.Мельничук, В.М.Русанівський, Й.Ф.Андерш, І.Р.Вихованець, К.Г.Городенська, А.П.Грищенко, Н.Л.Іваницька, С.Я.Єрмоленко, Д.Х.Баранник, Н.В.Гуйванюк, А.П.Загнітко, С.О.Соколова, Т.Є.Масицька, О.А.Стишов, Т.П.Усатенко та ін.). Складну природу дієслова досліджували в інших мовах (Ю.Д.Апресян, Ф.С.Бацевич, Л.М.Васильєв, Г.О.Золотова, Е.В.Кузнєцова, В.П.Малащенко, І.І.Мещанінов, М.М.Прокопович, О.М.Соколов, Л.Д.Чеснокова, Н.Ю.Шведова, Х.Брінкман, Е.Гуссерль, Л.Теньєр, В.Юнг та ін.).

З-поміж сукупності проблем, пов'язаних із дієслівною лексикою, нам видається досить актуальним питання виявлення таких її параметричних характеристик, які б загалом засвідчували можливість /неможливість дієслівної словоформи називати той чи інший денотат як фрагмент позамовної дійсності.

В україністиці проблеми номінативної здатності дієслівної лексики виражати відповідний процесуальний денотат певною мірою порушувалися в плані визначення автосемантичних / синсемантичних характеристик дієслів, їхнього потенціалу в утворенні підрядних словосполучень, впливу на утворення компонентів позиційної (формально-граматичної) структури

речення, в т.ч. й на специфіку синтаксичного аналітизму вираження категорійних значень (Д.Х.Баранник, К.Г.Городенська, А.П.Грищенко, Н.В.Гуйванюк, П.С.Дудик, Л.О.Кадомцева, М.У.Каранська, О.С.Мельничук, М.В.Мірченко, В.М.Русанівський, І.І.Слинько, С.О.Соколова, Г.М.Удовиченко, К.Ф.Шульжук та ін.).

Лексичні шари мов з урахуванням ознак денотативного змісту (денотативних сем) якнайповніше вивчені й описані в лексикологічних та лексикографічних працях. Це сповна стосується й такого великого за обсягом шару лексики, як дієслівна. Принагідно наголосимо на тому, що вивчення дієслівної лексики в її проекції на денотат було здебільшого сконцентрованим на виявленні їхньої семної природи, встановленні ієрархії семної структури слів та цілих лексико-семантичних груп, а також орієнтованим на структуру словосполучень і речень. Останнім часом посилилась увага до класифікації дієслів за їхніми дистрибутивними (сполучальними) характеристиками, що засвідчує орієнтацію досліджень на денотативну природу дієслова.

Проблему співвідношення дієслів із реаліями позамовної дійсності в сучасній лінгвістиці розв'язують при дослідженні синтагматики слів і словоформ. Саме цей підхід можна розглядати як складну сукупність різних методів і методик, пов'язаних із маніпулюванням лексичними одиницями мови з метою виявлення в них ресурсоспроможності щодо називання відповідного денотата.

Мовна номінація денотатів є досить непростюю як з погляду словесних назв, так і з погляду її теоретичних узагальнень. Слово виконує в мові насамперед денотативну функцію – позначає референт. Воно (слово) володіє, отже, денотативними (реальними ознаками позначуваного референта). Ця ознака слова забезпечує йому здатність номінувати відповідний денотат (предмет, процес, ознаку). Денотативний чинник визначає в слові його базові (денотативні) семи.

Дієслівний денотат узагальнено кваліфікують як ономасіологічну сутність, що членується в її трьох варіантах: назвах дії, назвах процесу, назвах

стану. З-поміж цих варіантів домінувальним у сфері дієслівної лексики вважаються дієслова із значенням дії, які називають діяльність, що породжується людиною.

Мовна репрезентація денотата із значенням дії (процесу) може бути максимально обмеженою рамками лише одного повнозначного слова (дієслова): *світитися, боліти, директорувати, заходити (про сонце), весніти, цвісти, буюти, кукурікати, кувати, гавкати, сичати, стогнати, шепотіти, агукати, цвірінкати, розкошувати, бідувати*. Найчастіше такі процесуальні денотати відтворюють автосемантичні дієслова у функції одновалентних дієслівних предикатів (дієслівного присудка формально-граматичної структури речення).

Водночас номінація такого денотата може бути й багатослівною із ядерним словом, що концентрує сему діяльності. В усіх випадках така багатослівна номінація обов'язково включає синсемантичне дієслово із його недостатніми можливостями власним фонемним складом називати відповідний денотат. У результаті цього утворюються різного роду семантичні єдності повнозначних слів, невід'ємною складовою яких є дієслово: двокомпонентні – *рознорядитися майном, привласнювати будинок*; трикомпонентні – *присвятити пісню матері, поводитись із ліками обережно*.

У всіх випадках ідеться про конкретний процесуальний денотат, називання якого словесними засобами мови (мов) є досить неоднаковим. Так, у реченні *Сонце заходить* денотативне значення фізичної дії виражає одна дієслівна лексема *заходить*, що є достатньою для виконання цієї ролі. У реченні *А над тою ямою стояло дерево, а на дереві дрозд гніздо в'є* (І. Франко) для вираження денотативного значення дії дієслівна словоформа *в'є* є недостатньою, оскільки дієслівний денотат пов'язаний із предметним денотатом, що на нього спрямована дія.

Класифікувати повнозначні слова за характером денотативних найменувань видається можливим лише з урахуванням функціонування їх у словосполученнях чи реченнях. Це цілком закономірно, оскільки повнозначні

слова називають взаємопов'язані денотати, які в переважній більшості мають розчленований характер. Зауважимо, що термін «розчленований денотат» є дещо умовним, оскільки розчленованість базується на єдності, взаємозв'язку, взаємозалежності предметів (*удосконалення виробництва*) та дій і предметів (*удосконалювати виробництво*).

Сучасні теорії «автосемантизму – синсемантизму» повнозначних слів, що ґрунтуються на їхніх сполучувальних можливостях, досить рельєфно відтворюють денотативну природу повнозначних слів щодо їхніх можливостей власним фонемним складом іменувати той чи інший денотат. Справді, елементарне порівняння, наприклад, дієслів *світити* (*Сонце світить*) і *впроваджувати* (*Викладач впроваджує комп'ютерні технології в навчальний процес*) засвідчує, що, будучи повнозначними, ці дієслова по-різному називають процесуальні денотати. У першому випадку (*Сонце світить*) дієслово власним фонемним складом (закрито), іменує процесуальний денотат, в той час як для називання процесуального денотата в другому випадку дієслівна лексема *впроваджувати* є дещо обмеженою, що виявляється в обов'язковому «супроводженні» її словами в знахідному відмінку (*впроваджувати що? в що?*). Отже, саме денотативна неоднорідність процесів спричиняє суттєву відмінність у їхній мовній експлікації. Дієслово *світити* відтворює закладений у ньому зміст своїм власним фонемним складом, а для реалізації значення дієслову *впроваджувати* потрібен відповідний контекст – залежні від нього повнозначні слова в певних граматичних формах. Саме ця ознака повнозначних слів, зумовлена їхніми денотатами, що виявляються на межі лексикології та граматики, дає підстави проводити внутрішньочастининомовний розподіл повнозначних слів за їхніми семантико-граматичними властивостями.

Особливо виразною в українській мові постає мовна розчленованість процесуальних денотатів, що її виявляють підрядні словосполучення із опорним словом – синсемантичним дієсловом: *підбадьорити друга, аналізувати твір, належати батькові, згадати правило, підсумовувати виступи, передбачати*

погоду, повірити в себе, поводитися впевнено, поєднати навчання з роботою тощо. Такі словосполучення утворюють семантичні єдності повнозначних слів, що номінують розчленовані процесуальні денотати. Такий денотат, названий дієсловом у семантичних єдностях, є «відкритим», зорієнтованим на обов'язкову «присутність» предметного денотата у двокомпонентних семантичних єдностях (*зосереджуватися на чому? наполягати на чому?*), чи предметних денотатів у трикомпонентних семантичних єдностях (*доводитися кому? чим? заповнювати що? чим?*). У цих і подібних випадках у словесних номінаціях простежується зв'язок відповідних процесуальних та предметних денотатів, їхня природна нероздільна зумовленість.

Неабиякий інтерес викликають явища номінації своєрідно розчленованого процесуального денотата, коли в його мовному вираженні беруть участь первинно синсемантичні дієслова із незаповненою об'єктною позицією: *Не будь солодким проглинуть, не будь гірким проклянуть* (Нар. тв.) – (проглинуть кого?; проклянуть кого?). Такі явища називають «семантичним стягненням», «компресією», «стисненням тексту до певного мінімуму, рівнозначного за інформаційною цінністю розгорнутому варіанту». Особливо це простежується в реченнях із інфінітивними формами дієслова: *Випросити – не вкрати* (Нар. тв.); *Легко наказувати, та не так легко здійснювати* (А.Кашченко) – (*випросити* що? у кого?; *вкрати* що? у кого?; *наказувати* кому? що?; *здійснювати* що?). Номінований у такий спосіб процесуальний денотат сприймається як узагальнена дія з відсутньою конкретикою її акціональної спрямованості.

Отже, вивчення дієслівоназв у їхній проекції на процесуальний денотат сприяє розкриттю їхніх внутрішніх закономірностей семантики і структури і тим самим поглиблює теорію дієслівної знакової природи загалом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вихованець І.Р. Городенська К.Г. Теоретична морфологія української мови: Академ. граматики укр. мови. – К.: Унів. вид-во „Пулсари”, 2004. – 400с.

2. Іваницька Н.Л. Абсолютивно-релятивна природа повнозначного слова і формально-граматичне членування речення// Наукові записки ВДПУ. Серія: Філологія. – Вип. 10. (відп. ред. Іваницька Н.Л.). – Вінниця, 2008. – С. 14-20.
3. Іваницька Н.Л. Вплив сполучуваності повнозначних слів на утворення компонентів синтаксичної структури речення // Мовознавство. – 2001. – №3. – С. 97-104.
4. Іваницька Н.Л. Двоскладне речення в українській мові. – К.: Вища школа, 1986. – 167с.
5. Іваницька Н.Л. Експериментальний прийом елімінування в практиці лексико-граматичного аналізу //Наукові записки Вінницького держ. пед. ун-ту ім. М.Коцюбинського. Серія: Філологія: Зб. наук. пр. – Вінниця: Вінницький держ. пед. ун-т, 2003. – Вип. 5. – С. 46-51.
6. Іваницька Н.Л. Повнозначне слово в його проекції на денотат // Українська мова. – 2006. – № 3. – С. 48 – 57.
7. Іваницька Н.Л. Повнозначне слово в його проекції на денотат: Посібник для аспірантів, магістрантів, науковців-філологів. – Вінниця: ВДПУ, 2007. – 82 с.
8. Іваницька Н.Л. Сучасна граматична наука: традиції й оновлені орієнтири // Актуальні проблеми філології та перекладознавства: Збірник наукових праць. Ч. I.: Вип. 3/ Ред. кол. В.В. Левицький, Л.І. Белєнова та ін. – Хмельницький, ХНУ, 2007. – С. 241-244.
9. Іваницька Н.Л. Сучасні теорії категорійної граматики у лінгводидактиці. – Вінниця: ВДПУ, 2009. – 260 с.
10. Мірченко М.В. Синтаксичні категорії речення: Дис. ... докт. філол. наук: 10.02.01. – Луцьк: Волинський держ. ун-т ім. Лесі Українки, 2002. – 432 арк.
11. Савчук Т.В. Категорійно зумовлена природа прогнозування релятивними дієсловами придієслівних синтаксичних позицій // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М.Коцюбинського: Збірник наукових праць. Серія: Філологія. 2007. Випуск 9. – Вінниця: Вид-во ВДПУ, 2007. – С. 68-72.
12. Савчук Т.В. Моделювання дієслівних словосполучень з дієсловами релятивної семантики // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М.Коцюбинського: Збірник наукових праць. Серія: Філологія. 2003. Випуск 6. – Вінниця: Вид-во ВДПУ, 2003. – С. 312-319.
13. Савчук Т.В. Релятивні дієслова як структурно-семантичний клас дієслівної лексики // Українська мова. – 2003. – №1(6). – С. 51-60.
14. Савчук Т.В. Релятивність семантики українського дієслова і структура речення // Матеріали за 5-а Міжнародна научна практична конференція, „Настоящи изследования”, – 2009. – Том 9. Филологични науки. Софія. „Бял ГРАД-БГ” ООД – С. 48-50.
15. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови: Підручник. – К.: Видавничий центр „Академія”, 2004. – 406 с.

АНОТАЦІЯ

У статті подано фрагмент дослідження універсальної дієслівної категорії “процесуальність”. Проаналізовано дієслівні номінації у їхній проекції на розчленовані процесуальні денотати.

Ключові слова: *повнозначне слово, синсемантичне дієслово, дієслівна категорія «процесуальність», процесуальний денотат.*

The article presents the part of the investigation devoted to the universal verbal category “processing”. The verbal nomination focused on the dissected processing denotatum is analysed.

Key words: *notimal word, synsemantical verb, the verbal category “processing”, processing denotatum.*

Відомості про авторів:

Ніна Лаврентіївна Іваницька – професор, доктор філологічних наук, завідувач кафедри германської і слов'янської філології Інституту іноземних мов Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, професор кафедри методики філологічних дисциплін Інституту філології й журналістики Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Савчук Тетяна Василівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри стилістики й культури мови Інституту філології й журналістики Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.